

ОДЕСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені І. І. МЕЧНИКОВА

ЗАПИСКИ ІСТОРИЧНОГО ФАКУЛЬТЕТУ

Випуск 17

*Присвячується ювілею професора
кафедри нової і новітньої історії
доктора історичних наук
Дмитра Павловича Урсу*

Одеса
«Астропринт»
2006

ББК 63.я52
3-324
УДК 930:378.4(477.74)(051)

У сімнадцятому випуску Записок історичного факультету Одеського національного університету подані дослідження співробітників кафедр, аспірантів та студентів факультету, які присвячені питанням археології, етнології і історії України, методологічним і теоретичним проблемам історичної науки, джерелознавства, спеціальних історичних дисциплін та всесвітньої історії.

Редакційна колегія:

В. Г. Кушнір, канд. іст. наук (головний редактор);
О. М. Дзиговський, д-р іст. наук; О. Б. Дьомін, д-р іст. наук;
І. С. Гребцова, д-р іст. наук; І. М. Коваль, д-р політ. наук;
П. К. Лобазов, д-р іст. наук; О. В. Смиштина, д-р іст. наук;
В. М. Хмарський, д-р іст. наук; Н. М. Якупов, д-р іст. наук;
Т. С. Вінцовський, канд. іст. наук (відповідальний секретар);
Н. О. Петрова, канд. іст. наук (технічний редактор)

Адреса редакційної колегії:

65082, Одеса, вул. Єлисаветинська, 12, Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова, історичний факультет

Рецензенти:

д-р іст. наук Г. І. Гончарук, д-р іст. наук М. О. Скрипник

Автори статей несуть повну відповідальність за стилістику та орфографію, підбір, точність наведених фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей. Тексти подаються в авторській редакції.

Затверджено до друку Вченою радою історичного факультету Одеського національного університету ім. І. І. Мечникова, протокол № 5 від 22.12.2005.

Постановою президії Вищої атестаційної комісії України від 11 жовтня 2000 р. № 1-03/8 збірник наукових праць включено до переліку № 6 наукових фахових видань України, в яких можуть публікуватися результати наукових досліджень на здобуття наукових ступенів доктора і кандидата наук за спеціальністю "історичні науки" (Бюлетень ВАК України.-2000.-№ 6)

У. к. опікується над Борзненською школою-інтернатом на Чернігівщині. Козацькі школи та ліцеї успішно діють на Запоріжжі, Одещині, Сумщині, Полтавщині, Кіровоградщині, Донеччині, Житомирщині. У Харкові засновано Інститут Українського козацтва. Започатковано постійний Всеукраїнський історичний конкурс серед учнів загальноосвітніх середніх шкіл "Козацька держава". Проведено ряд наукових конференцій, опубліковано книжки з історії та сучасного розвитку козацтва, започатковано впровадження навчальних програм з історії українського козацтва і його воєнного мистецтва у ВНЗ та військових ліцеях. Представники У. к. беруть постійну участь у теле- і радіопередачах, присвячених минулому та сучасному розвитку козацтва. У. к. має ряд регіональних періодичних видань та видає Всеукраїнську щотижневу газету "Свобода слова".

Р. А. Офіцинський

УКРАЇНСЬКИЙ ПІВДЕНЬ У ЗАХІДНОЄВРОПЕЙСЬКІЙ ПУБЛІЦИСТИЦІ НАПРИКІНЦІ ХХ — ПОЧАТКУ ХХІ ст.

"Цивілізоване розлучення" у Чехословаччині, криваве протистояння в Югославії, палестино-ізраїльський, чечено-російський, абхазо-грузинський та інші внутрідержавні конфлікти в "гарячих точках" земної кулі склали колоритне міжнародне тло процесу узгодження загальнонаціональних і регіональних інтересів України наприкінці ХХ — початку ХХІ ст.

Загалом в історії, либонь, відверті самогубці не добачали територіальної диференціації політичного простору, що мусить аксіомою відбиватись на здійсненні оптимальної державної регіональної політики, ефективності використання регіональних тенденцій у державотворчому процесі. Про те, як духом регіоналізму просякнуті сучасні Сполучені Штати Америки, автор мав нагоду спостерігати у штаті Массачусетс під час майже місячного стажування навесні 1997 р.¹. Це сталося завдячуючи Раді міжнародних наукових досліджень і обмінів (IREX).

Ясна річ, цивілізаційний феномен регіоналізму обов'язково мусить включати багатоплановість, де в синхронічному вимірі допустимі різні сценарії, версії, трактування. Одначе, на відміну від біжучої пуб-

лідистики, з'ясування такого визначального чинника перебігу сучасних історичних процесів як регіональна ментальність залишається в затінку прикладних наукових інтересів.

Доречно зазначити, що вітчизняні етнопсихологи усе пильніше придивляються до національних культур, представлених на півдні України. Приміром, цікаве дослідження протягом 1998–2001 рр. в Одеській області охопило понад місцевих 600 німців-переселенців². Однак при висвітленні політичного аспекту даної проблеми необхідно значно більше уваги приділити зарубіжному спектру зібраних "польових матеріалів", якщо скористатись етнографічною термінологією.

Український Південь привернув вельми прискіпливі погляди Західної Європи і Північної Америки. Якщо Львів найбільш українське місто, то, зазначив А. Розато в італійському L'Espresso 2 травня 2002 р., Одеса відзеркалила весь світ, чарувала своїми контрастами. Це найбільш інтернаціональне місто: елегантна архітектура левантинською пістрявістю нагадувала Трієст чи Неаполь. Також це Вавилон можливих мов і націй із сильним єврейським елементом.

У багатій на бурхливу історію Одесі, образно кажучи, збереглася самобутність наперекір "царю, Політбюро і незалежній Україні", але не екологічне благополуччя³. Тут іноземці зупинялися заради сміху, грошей та розмов із таксистами, як це зробив Айан Фішер задля провідної американської газети в Європі The International Herald Tribune, що виходить у Парижі (27 грудня 2001 р.). Для нього Одеса — колиська єврейського гумору Нью-Йорка — до сих пір просякнута духом колишньої радянської імперії. До речі, популярна тоді повітряна подорож із Нью-Йорка через Відень або Київ до Одеси тривала 14 годин, вартість квитка від 715 до 2 тис. дол.⁴

Не випадково, ясна річ, сучасні німецькі кіномитці на чолі з режисером Ульріке Оттінгер зняли в Одесі "12 стільців" — нову екранізацію роману Іллі Ільфа і Євгена Петрова. Зйомки продовжувалися два з половиною місяці в Одесі та Вилково, Криму. Практично всі ролі у цьому еkleктичному фільмі виконали одеські артисти. У ролі Остапа Бендера знявся керівник комік-труп "Маски" і депутат Одеської міськради Георгій Делієв.

Символом радянської епохи, який легко впізнавали глядачі-жителі Німеччини, режисер обрав автомобіль "Волга" М-21 з фігуркою оленя на капоті (радіо "Німецька хвиля", 24 червня 2003 р.). Фільм дебютував на Берлінському кінофестивалі в лютому 2004 р.

Трохи далі, на південному узбережжі Криму розташоване невелике місто із середземноморським кліматом — курорт Ялта. Зелені пагорби і тропічні пальми на морському березі подібні ландшафтним пейзажам Тоскани і Рив'єри — справжній рай на землі. І, власне,

автори документального фільму про Ялту тележурналісти Карл Протслайнер і Барбара Ладінзер, згідно авторитетної рецензії (фільм транслював 2 травня 2001 р. супутниковий канал 3 Sat)⁵, відтворили унікальний історичний момент, коли Радянський Союз уже остаточно канув у Лету, а новий час іще не настав.

До речі, німецькі кінематографісти з Дюссельдорфа після цього пішли далі, на північний захід. І виготовили документальний фільм про мешканців Карпат у різних країнах, де провели 53 дні. Під орудою режисера Анджея Кламта в жовтні 2003 р. вони зняли і три епізоди у Верховинському і Косівському районах Івано-Франківської області. Двогодинну стрічку спеціально приготували для конкурсної програми кінофестивалю "Берлінале-2004".

Петер Мартос з австрійської Die Presse роз'яснив загалу чим вирізняється високоякісне ігристе вино з винограду, вирощеного на чорноморському півострові Крим⁶. "Кримське" в поєднанні зі словом "шампанське" є продуктом виключно заводу "Новий Світ", що в 1900 г. отримав Grand Prix на Всесвітній виставці в Парижі. Граф Лев Голіцин додав у нього 80 г цукру на літр. Французи помстились, заборонивши конкуренту з Чорного моря називатися "шампанським".

"Новий Світ" продукував 1 млн. пляшок (до початку 1990-х — 2,3 млн.), з яких половина експортувалася в Німеччину. "Советское игристое" не мало з Кримом нічого спільного навіть географічно, бо виготовлено в Чехії, Польщі чи Угорщині. Ціна "Кримського" сягала семи євро, "Ігристого" — більше двох. Однак західні комерсанти вигідно користали із спеціально влаштованої лінгвістичної плутанини.

Наприкінці 1995 р. Україна відмінила статус "зачиненого міста" для Севастополя, що нарівні з Гонконгом і Сіднеєм належить до найкрупніших природних гаваней світу⁷. Тоді Чорноморський флот на якорях у п'яти бухтах чекав кінцевого розділу, а порт мало використовувався для торгівлі (The Economist, 18 грудня 1996 р.).

Із нагоди 150-ліття Кримської війни британські туристичні агенції у вересні 2003 р. запропонували широкий вибір мандрівок в українське Причорномор'я⁸. Приміром, п'ятиденне перебування в Ялті коштувало 495 фунтів стерлінгів на особу, а восьмиденний тур через Київ із чотирма ночівлями у готелі Ореанди і денною прогулянкою з гідом Балаклавою — 1150. Вартість української візи — 60 фунтів. Також Великобританія знайшла 2 млн. фунтів для відновлення меморіалу Великої Британії своїм загиблим воїнам у кривавій битві за Балаклаву 25 жовтня 1854 р. За сталінізму британське кладовище було знищене.

Близько двох тисяч дітей, хворих на аутизм, пройшли через центр дельфінотерапії, розташованого на колись таємному об'єкті Військово-морських сил СРСР у бухті Козача в Севастополі. Раніше експерти

навчали тут десятки дельфінів прийомам боротьби з ворожими кораблями: встановлювати вибухові пристрої, виявляти підводні міни.

Високочастотні звукові хвилі та унікальні сонаРНі здібності дельфінів спрямували на виключно лікувальний ефект, яким досягається поступове покращання слуху в 70% обстежених дітей. Деякі дельфіни набули знання під час військового вишколу використали, щоби малювати акварелі. Їх продавали іноді за сотні доларів.

Оскільки дельфінотерапія виявилася прибутковою, унікальний об'єкт було врятовано. Конверсії не вдалося зруйнувати цю оригінальну наукову програму. Американська телекомпанія NBC зняла спеціальний фільм про те, як недавня зброя ("червоні дельфіни-камікадзе") перетворилася у засіб лікування⁹, а Марк Франкеті 22 жовтня 2000 р. подав репортаж у популярному британському тижневику *The Sunday Times*¹⁰. Раніше даної та дотичної читабельних тем для широкого кола торкалася газета *The Daily Telegraph*¹¹.

Інший науковий проект — участь трьох морських біологів із Севастополя у міжнародних студіях над планктоном — отримав резонанс завдяки переслідуванню вчених з боку "Ukrainian KGB" (севастопольського відділу Служби безпеки України). За розлогими повідомленнями британських *The Nature* і *The Guardian* (жовтень-грудень 1999 р.)¹², мова йшла про біолюмінесценцію, викликану близькістю ядерних підводних човнів.

А влітку 2004 р. протести міжнародної наукової спільноти також викликали будівництво суднохідного каналу в українській частині дельти Дунаю¹³. Внаслідок цього міг висохнути найбільший у Європі біосферний заповідник, оголошений на початку 1990-х рр. природною пам'яткою ЮНЕСКО.

Ситуацію ускладнили не тільки дії України, але також і Румунії, яка завдяки рибальству тут розвивала туризм. Гирло відвідувало 50 тис. осіб щорічно. Європейська Комісія висловила глибокий жаль з приводу повідомлень про відкриття навігації на початковій стадії каналу Бистре¹⁴. Заповідник "Дунайська дельта" (400 тис. га) з українського боку охоплює 70 тис. га. Із початком будівельних робіт цілі колонії рідкісних крячків покинули гнізда з яйцями, внаслідок чого втрачено ціле покоління. Усього гніздилося майже 330 видів птахів, зокрема жили по 2,5 тис. білих пеліканів (70% усіх у світі) і карликових жадног, половина карликових корморанів, які існують на планеті. Сюди прилітали птахи з Сибіру, Прибалтики і Скандинавії, бо саме тут перетин шість європейських і азіатських шляхів їхнього перельоту.

Усе ж першу чергу каналу "Дунай-Чорне море" (глибиною понад 8 м) задіяли. Аби створити каналу привабливий спортивний імідж, напередодні введення ділянки каналу в експлуатацію провели міжна-

родну Чорноморську регату, в якій взяли участь 38 яхт з 12 країн світу. Українське міністерство транспорту підрахувало, що канал дасть змогу проводити до 60% всього дунайського вантажопотоку, в той час як доти через територію України йшло лише від 1–2%.

Ця водна артерія мала на меті прискорити інтеграцію України в європейську транспортну систему. Починаючи з 1957 р., в гирлі рукава Прорва був створений судноплавний хід, через який до 1994 р. проходило майже 4 тис. суден на рік. Унаслідок війни в колишній Югославії обсяги перевезень скоротилися в десятки разів.

Різно впали обсяги переробки вантажів, зупинилися судноремонтні заводи в Ізмаїлі, Кілії та Вилковому. Український флот практично витиснули з ринку перевезень вантажів у цьому регіоні. Головні вантажопотоки переключились на румунський Сулинський канал. Тому 26 серпня 2004 р. президент Л. Кучма дав команду відновити судноплавство на українській частині дельти Дунаю.

Іноземці швидко розгледіли на українському Півдні й вогнище розпусти¹⁵. У Криму на площі приблизно шести футбольних полів розташовуються щороку понад 30 тис. прихильників рок-фестивалю "Казантип". Аби стражі порядку не хвилювалися, чому молоді пари відкрито займаються любов'ю на пляжі, то підприємливі москвичі розмістили любовні бокси 3 на 3 метри. Ціна аренди 5 євро за годину. Фінансовий обіг фестивалю сягав 6 млн. дол.

Підсумовуючи зауважимо, що на Південній Україні лежить ментальна печать регіональної унікальності внаслідок перетину декількох факторів. По-перше, її обличчя визначає історична спадщина доволі тривалої співпраці багатьох європейських народів. По-друге, український регіоналізм спокійно допускає безконфліктне існування "кількох Україн", приміром, у Києві, Львові, Донецьку й Одесі.

По-третє, "поріzana" регіональними лініями Україна знайшла реалістичне відображення в інтелектуальних колах західної спільноти. Зокрема, проявлено значний інтерес навіть до малопомітних нюансів української ментальності та соціально-побутових деталей на регіональному рівні, які (бачимо на прикладі українського Півдня) із нетерпінням чекають сумлінних дослідників.

Примітки:

1. Офіцинський Р. Сто вражень з Америки. — Ужгород: Мистецька лінія, 2001. — 60 с.
2. Кайгер В. Вплив етногенних депресій на соціально-психологічну адаптацію німців-переселенців в Україні: Автореф. дис... канд. психолог. наук. — Київ, 2003. — 17 с.

3. Pollution increases peril to 90% dead Black Sea // *The Washington Times*. — 1998. — 8 February; Sebag-Montefiore S. The Odessa File // *The Daily Telegraph*. — 2000. — 10 September; New York meets Odessa // *Neue Zürcher Zeitung*. — 2003. — 2 October; Odessa — vorwärts zu alter Vitalität // *Neue Zürcher Zeitung*. — 2003. — 10 Dezember.
4. Lin W. Going back to Odessa // *New York News Day*. — 2004. — 22 August.
5. Jalta — ein verarmtes Paradies // *Neue Zürcher Zeitung*. — 2001. — 5 Mai.
6. Martos P. Wenn Krimsekt aus Tschechien kommt // *Die Presse*. — 2003. — 25 Juni.
7. Black Sea imbroglio strains ties // *Washington Times*. — 1996. — 30 November; Krim — naturliche und historische Reize // *Neue Zürcher Zeitung*. — 2003. — 11 Dezember.
8. Ukraine U-turn // *The Times*. — 2004. — 3 January; Savill R. Ukraine orphan can stay with family she loves // *The Daily Telegraph*. — 2004. — 16 January; Strauss J. Sebastopol prepares to honour Crimean dead // *The Daily Telegraph*. — 2004. — 23 April; Thomson J. Front lines. Once off-limits, the Crimean peninsula is now open to visitors // *The Guardian*. — 2004. — 1 September.
9. Дуб. саїм корпорації: www.msnbc.com (16 лютого 2001 р.).
10. Franchetti M. Killer dolphins help children // *The Sunday Times*. — 2000. — 22 October.
11. Ukraine trains kamikaze dolphins to heal // *The Daily Telegraph*. — 1997. — 23 July; Mercer P. Ukraine: The cave man of Sevastopol // *The Daily Telegraph*. — 2001. — 31 Mars.
12. Loder N., Levitin C. Ukrainian scientists charged over transfer of data to West // *The Nature*. — 1999. — 28 October; Loder N. Protests grow over interrogation of Ukraine scientists // *The Nature*. — 1999. — 4 November; Loder N. Ukraine denies arresting biologist // *The Nature*. — 1999. — 11 November; Loder N. AAAS to honour "persecuted" Ukrainian marine biologist // *The Nature*. — 1999. — 9 December; McKie R. Persecuted Ukraine scientists appeal for help from West // *The Guardian*. — 1999. — 12 December.
13. Ronay G. Ukraine defies international protests to risk "ecological disaster" on Danube // *Glasgow Sunday Herald*. — 2004. — 27 June; Lohmeyer M. Donau-Delta: EU verstärkt Druck // *Die Presse*. — 2004. — 19 Juli; Bran M. Kiev aménage en catimini le canal de Bystroe au coeur du delta du Danube // *Le Monde*. — 2004. — 6 Aout; Bran M. Canal threatens Danube delta // *The Guardian*. — 2004. — 21 August.
14. Lumsden D. Ukraine condemned for damaging wetlands // *The Independent*. — 2004. — 26 August; S[mi]d U. Gestörter Friede im Donaudelta // *Neue Zürcher Zeitung*. — 2004. — 28 August.
15. Reitschuster B. Mit Kuli statt Kondom // *Focus*. — 2004. — 18 August.